

AZERBAJCAN TÜRKÇESİ İLE DOĞU ANADOLU AĞIZLARINDAKİ ORTAKLIKLAR ÜZERİNE

*Engin GÖKÇÜR**

ÖZET

11. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan Abbasi Devleti'nin başkenti Bağdat'a kadar olan bölgede konuşulan Oğuz Türkçesine Batı Türkçesi denilmektedir. Bu dönem zamanla iki kola ayrılmıştır. Bunlardan biri Azerbaycan ve Doğu Anadolu sahasını içine alan Doğu Oğuz kolu, diğeri Osmanlı sahasını içine alan Batı Oğuz koludur. Azerbaycan ve Doğu Anadolu sahasının içinde bulunduğu Doğu Oğuz kolu ile Osmanlı sahasının içinde bulunduğu Batı Oğuz kolu 16. yüzyıla kadar "Batı Türkçesi" adı altında tek yazı dili ile temsil edilmişlerdir. Azerbaycan topraklarının 15. yüzyılda Karakoyunlu ve Akkoyunluların; 16. yüzyılda da Safevî Devleti'nin egemenliğine girmesiyle Azerbaycan ve Osmanlı yazı dilleri 16. yüzyılda birbirinden ayrılmıştır. Bu nedenle Batı Türkçesi, aralarındaki bazı ses ve şekil bilgisine yönelik farklılıklarla 16. yüzyıldan günümüze iki yazı dili hâlinde ulaşır. Doğu Anadolu ağızları ise 16. yüzyıldan günümüze kadar Batı Oğuz kolu içinde bulunmasına rağmen ses ve şekil bilgisi açısından Doğu Oğuz kolunun özelliklerini günümüze değin bünyesinde taşımıştır.

Doğu Anadolu illerinin dil ürünleri üzerine yapılan çalışmalarda bölge ağızlarının genelde Azerbaycan Türkçesinin etki alanı içinde olduğu görülür. Dolayısıyla bu makalede Doğu Anadolu Bölgesindeki illerin (Erzurum, Elazığ, Erzincan, Kars, Iğdır, Ardahan, Muş, Bitlis ve Van) ağız çalışmaları incelenmiş; bu çalışmaların ses ve şekil bilgisi açısından Azerbaycan Türkçesiyle benzerlik taşıyan unsurları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Ağızlar, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi.

ON THE COMMON TRAITS OF THE AZERBAIJAN TURKISH AND THE EASTERN ANATOLIA DIALECTS

ABSTRACT

We call Oghuz Turkish spoken from Central Asia to Baghdad, the capital of the Abbasid Empire, since 11th century, as the Western Turkic. This period is divided into two branches in time. One of them is the Eastern Oghuz branch covering Eastern Anatolia and Azerbaijani and the other one is the Western Oghuz branch covering Ottoman field. The Eastern Oghuz branch covering Eastern Anatolia and Azerbaijani, and the Western Oghuz branch covering Ottoman field are represented

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: engingokcurl@gmail.com

by a single written language named as “Western Turkish” till 16th Century. Azerbaijan and the Ottoman writing languages separated from each other in the 16th century as a result of the fact that the Azerbaijan territory was dominated by Karakoyunlu and Akkoyunlu in the 15th Century and Safavid Empire in the 16th century. For that reason, Western Turkic reaches the present day from the 16th century with two writing languages including some phonetic and morphologic differences. Although the East Anatolian dialects have been in the Western Oghuz branch, they still have the traits of the Eastern Oghuz branch in terms of phonetics and morphology.

In studies of language products in the provinces of Eastern Anatolia it is seen that the dialects of the region are in the domain of Azerbaijan Turkish. So in this article, the studies of the dialects of the Eastern Anatolia Region (Erzurum, Elazığ, Erzincan, Kars, Iğdır, Ardahan, Muş, Bitlis ve Van) are examined; and the phonetic and morphological similarities of this studies with Azerbaijani Turkic are identified.

Key Words: Turkey Turkish, Azerbaijani Turkish, Dialects, Phonetic, Morphological.

Oğuz Türklerinin 11. yüzyıldan itibaren Orta Asya’dan batıya doğru uzanan göçleri neticesinde Sirderya, Maveraiünnehir, Harezmi ve Horasan bölgelerinden Abbasi Devleti’nin başkenti Bağdat’a kadar uzanan bölgede Oğuz Türkçesinin nüfuz alanı genişlemiştir. Bu dönemde Oğuzların göçleri ile birlikte günümüz Azerbaycan topraklarının bulunduğu bölgenin Türkleşme ve İslamlaşma süreci hızlanmıştır. Bölge Moğol istilalarından sonra İlhanlıların; 14. yüzyılda ise Karakoyunlular ve Akkoyunluların egemenliklerine girmiştir. Azerbaycan toprakları 15. ve 16. yüzyıllarda ise Safevi devletinin egemenliğine girmiştir. 17. yüzyılda Kaçar Hanedanı’nın kuruluşu sırasında bölgede bağımsız hanlıklar belirmiştir. 1804–1813 Rus-İran Savaşları’nın ardından 1813 yılında bu hanlıkların büyük bir kısmı Rusya İmparatorluğu hâkimiyetine girmiştir. 18 Şubat 1828’de Ruslarla Kaçar Hanedanı arasında Türkmençay Antlaşması imzalanmış; antlaşma gereğince Aras nehrinin kuzeyinde kalan Azerbaycan toprakları Ruslara bırakılmıştır.

28 Mayıs 1918’de de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuş; ancak 1920’de Sosyalist Sovyet Cumhuriyetler Birliği’ne katılmıştır. Azerbaycan, 30 Ağustos 1991’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin çöküşüyle bağımsızlığını yeniden ilan etmiştir. [Akpınar 1994, s. 35]

Batı Türkçesi 13. yüzyıldan 15. yüzyıl sonlarına kadar Azerbaycan, Anadolu, Irak, Suriye ve Balkanlarda tek yazı diliyle temsil edilir. [Ercilasun 2007b, s. 429-430].

Azerbaycan topraklarının 15. yüzyılda Karakoyunlu ve Akkoyunluların; 16. yüzyılda da Safevî Devleti’nin egemenliğine girmesiyle Azerbaycan ve Osmanlı yazı dilleri 16. yüzyılda birbirinden ayrılır. Bu nedenle Batı Türkçesi, aralarındaki çok küçük farklılıklarla 16. yüzyıldan günümüze iki yazı dili hâlinde ulaşır. 20. yüzyılda bunlara Türkmen ve Gagavuz yazı dilleri de eklenir [Ercilasun 2007b, s. 429].

Doğu Anadolu illerinin dil ürünleri üzerine yapılan çalışmalarda bölge ağızlarının genelde Azerbaycan Türkçesinin etki alanı içinde olduğu görülür. Özellikle Erzurum’un Yukarı Aras, Yukarı Karasu, Tortum ve İspir ağızlarında, Erzincan’ın merkez, Tercan ve Çayırılı ağızlarında, Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır illerinin Azeri ve Terekeme ağızlarında, Van’ın Küresinli

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

ve Erciş ağızlarında, Bitlis'in Ahlat ve Adilcevaz ağızlarında bu etki çok belirgin bir şekilde görülür.

Bu makalede Doğu Anadolu Bölgesindeki illerin (Erzurum, Elazığ, Erzincan, Kars, Iğdır, Ardahan, Muş, Bitlis ve Van) ağız çalışmaları incelenmiştir. Azerbaycan Türkçesinin dil hususiyetleri bu alanda yapılan çalışmaların dil incelemelerinden ve Azerbaycan Türkçesi ile yazılan edebî metinlerden derlenmiştir. Bu kapsamda Doğu Anadolu ağızlarının Azerbaycan Türkçesiyle benzerlik taşıyan unsurları iki başlık altında incelenmiştir:

1. Ses Bilgisi Ortaklıkları
2. Şekil Bilgisi Ortaklıkları

1. SES BİLGİSİ ORTAKLIKLARI

1.1. Ünlüler

1.1.1. è Ünlüsü:

Türkçenin tarihî dönemlerine ait edebî metinlerde bazen kapalı e (è) bazen de i ünlüsü ile gösterilen sözcüklerin ilk hecelerindeki kapalı e (è) ünlüleri Azerbaycan Türkçesinde yaygın bir şekilde eski şekilleriyle kullanılır:

él “halk, mülk, ülke”, *ét-* “etmek fiilinden emir”, *ér* “erken” [Gemalmaz 2010b, s. 433].

Kimle ülfet *édır*, duz-çörek *yéyir* [Nadir 2001, s. 32]?

Özün *dèmedin* ki bizim *èllerde* [Akpınar 1988, s. 83].

èle ki göz yumdum *gèce* uçardım [Hazri 1976, s. 90].

Menim *èlim* “halkım” benim dilim gözeldir [Vahabzade 1979, s. 55].

ètmeyin ona heç aret *kèçmişlerdeki* kimi [Tebrizi 2003, s. 107].

Sözcüklerin ilk hecelerindeki kapalı e (è) ünlüleri Doğu Anadolu Ağızlarında da yaygın bir şekilde eski şekilleriyle kullanılır: **Erzurum:** èl “el”, èr “er”, èt- “et-”, de- “de-”, ye- “ye-”, yer “yer” [Gemalmaz 1995a, s. 76]; **Elazığ:** gèt-, yè-, de-, vèr, èt-, bèş, èş, èl [Buran 1997a, s. 22]; **Kars, Iğdır, Ardahan:** (Azeri ve Terekeme ağızlarında daha yaygın görülür): ède, èdèdi, ètme, èyir, yèrde, èlçi [Ercilasun 2002a, s. 52]; **Van, Bitlis:** èt- “et-” < [OT. èt-], de- “de-” < [ET. ti-; DLT. ti-, tè-], vèr- “ver-” < [ET. ber-, bir-; OT. bèr-], ye- “ye-” < [ET. yi-, yè-; DLT. yèyse-], bèş “beş” < [ET., OT. biş, beş; Uyg. bèş] [Gökçür 2012, s. 37]

1.1.2. Ünlü Uyumu:

Türkiye Türkçesinde kalınlık-incelik uyumu dışında kalan alınma sözcüklerin Azerbaycan Türkçesinde ünlü benzeştirmeleri neticesinde uyuma bağlandığı görülür: avare > avara, badem > badam, cevap > cavab, ezan > azan, helal > halal, kale > ğala, selam > salam [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 179].

Ürek ganınızla, *amalınızla* [Hazri 1976, s. 20].

Sönüp gètmiş *mehebbete* [Hazri 1976, s. 41].

Dostun sağugluğu *düşmençilikdir* [Hazri 1976, s. 22].

Nifret *mükeddesdi* [Tebrizi 2003, s. 22].

Doğu Anadolu ağızlarında da kalınlık-incelik uyumu dışında kalan alınma sözcüklerin ünlü benzeştirmeleri neticesinde ünlü uyumlarına bağlandığı görülür: **Elazığ:** tana, ataş, barabar,

ecele “acele”, mekemeye “mahkemeye”, masala “mesela” [Buran 1997a, s. 32, 43]; **Erzurum:** (Şenkaya-Olur Türkmen ağızlarında): amanat “emanet”, ğ asavat “kasvet”, ğ ayfa “kahve”, ħ abar “haber”, mayana “muayene” [Gemalmaz 1995a, s. 99-100, 104-105]; **Erzincan:** adet “adet”, manavra “manevra”, ataş “ateş”, hayrat “hayret”, satan “zaten” [Sağır 1995, s. 34]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** cahal, ğ uluba, satan, ataş, sağabı < sahibi [Ercilasun 2002a, s. 67]; **Van, Bitlis:** ħ abar “haber”, bağ ça “bahçe”, sevgiyet ‘sevkiyat’ < Ar. sevkiyyât, menfeet ‘menfaat’ < Ar. menfâ at [Gönen 2003, s. 30].

1.1.3. Ünlü Değişimleri

1.1.3.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

1.1.3.1.1. ı > i Değişimi:

Azerbaycan Türkçesinde sözcüklerin ilk hecelerinde ı ünlüsü bulunmaz. Türkiye Türkçesinde sözcüklerin ilk hecelerindeki ı ünlüleri Azerbaycan Türkçesinde i ünlüsüne dönüşür: ışık > işğ, ılık > ilğ, ıssız > issiz, ıslak > islağ, ıslık > isliğ, çıban > çıban gibi [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 179]; işğ “ışık”, isin- “ısın-”, isti “ısı”, itk “ırk”, il “yıl”, çınar “çınar” [Gemalmaz 2010b, s. 439].

Ancak *ışğ* saçan isti güneşde [Akpınar 1988, s. 83].

İşğ da zulmet de göz içindedir [Vahabzade 1979, s. 131].

Dünen nefesiyle seni *isiden* [Vahabzade 1979, s. 105].

İl keçdi [Hazri 1976, s. 35].

İlk nefesiyle “Bahar” gelende [Nadir 2001, s. 233].

Doğu Anadolu ağızlarında da sözcüklerin ilk hecelerindeki ı ünlülerinin i ünlüsüne dönüştüğü görülür: **Erzurum:** ılice “ılıca”, şire “şıra”, itir / itir “ıtır”, issin- “ısın-”, issiz “ıssız”, ilit- “ılt-” [Gemalmaz 1995a, s. 99]; **Elazığ:** çipçiplağ, ħ ayıp, [Buran 1997a, s. 43]; **Erzincan:** dışari, sicah, sirt “sirt”, isidürük “ısıtırız”, islan- “ıslan-”, [Sağır 1995, s. 51]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** ırmağ, isletdim, çilpağ, ıssız, işğ landi, ilnen < yıl ile [Ercilasun 2002a, s. 84]; **Muş:** ılan “yılan”, ıgıdın “yiğidin” [Özmen 2007, s. 50]; **Van, Bitlis:** işğ, ilan, piçağ i, çğ artdılar, çilpağ [Gönen 2003, s. 28]; işğ ‘ışık’, ırğ ‘ırak’, ispanağ ‘ispanak’, dışari ‘dışarı’, ilitirdik ‘ıltırdık’ [Gökçür 2012, s.40].

1.1.3.2. Dar Ünlülerin Genişlemesi

1.1.3.2.1. i > e Değişimi:

Genişletici bir etkiye sahip h, ğ ünsüzlerinin ve Arapçadan alınma ayın (ع) sesinin de etkisiyle Türkiye Türkçesinde düz-dar-ince “i” ünlüsü ile gösterilen sözcükler Azerbaycan Türkçesinde düz-yarı dar-yarı kalın bir ünlü olan kapalı e (è) ünlüsü ile gösterilir:

İndi özünün hekime *èhtiyacı* vardı. (*èhtiyac* “ihtiyaç” < Ar. ħ tiyâc) [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 216].

è’dam cezasını beyenmeyenler (*è’dam* “ıdam” < Ar. ĩ dâm [Akpınar 1988, s. 170].

Beni bağıslama *hèyanet* etsem. (*hèyanet* “hıyanet” < Ar. ħ iyânet) [Vahabzade 1979, s. 71].

Dosta hörmet *èhtiram* da lazımdır. èhtiram “ihtiram” < Ar. ħ tirâm [Nadir 2001, s. 61].

ètiraf ètmek ona çğ asan. ètiraf “itiraf” < Ar. i ‘tirâf [Ferzeliyeva 2004, s. 195].

Turkish Studies

Arapçadan alınma ayın (ع) sesinin ve h, ğ ünsüzlerinin etkisiyle Türkiye Türkçesinde düz-dar-ince “i” ünlüsü ile gösterilen sözcüklerin ilk heceleri Doğu Anadolu ağızlarında düz-yarı dar-yarı kalın bir ünlü olan kapalı e (è) ünlüsü ile gösterilir: **Erzurum:** étig at “itikat” < Ar. í tîk âd, étimat “itimat” < Ar. í timâd, élan “ilan”, < Ar. í lân, élm “ilm” < Ar. ílm. [Gemalmaz 1995a, s. 114]; **Erzincan:** éhdıyaç “ihtiyaç” < Ar. ihtiyâc, étiraz < Ar. í tiraz, éhsan < Ar. ihtisân, éhdimal < Ar. ihtimâl [Sağır 1995, s. 97]; **Van, Bitlis:** hécab ‘hicap’ < Ar. hicâb, éhsan ‘ihşan’ < Ar. ihtisân, éhdıyaç ‘ihtiyaç’ < Ar. ihtiyâc, cêhêz ‘çeyiz’ < Ar. cihâz, mêrac ‘miraç’ < Ar. mi‘raç, édam ‘idam’ < Ar. ‘îdâm [Gökçür 2012, s. 111].

1.2. ÜNSÜZLER

1.2.1. Ünsüz Uyumu:

Azerbaycan Türkçesinde ötümsüz ünsüzlerle biten sözcük kök ve gövdelerine eklerin genellikle ötümlü ünsüzlü şekilleri getirilir: *Atdır, atdan, gelmişdi, yokdur* [Buran ve Alkaya, 2007, s. 81].

O vahtdan burda mı işleyirsen [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 221]?

İşden neçe çh sım [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 217]?

Men *bakdım* gözlerim éle doldu ki [Hazri 1976, s. 112].

Yapışdı eynime éle bil köynek [Hazri 1976, s. 92].

Könlüm bu *torpakdan* ayrı deyildir [Hazri 1976, s. 77].

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarının birçoğunda ötümsüz ünsüzle biten sözcüklere eklerin çoğunlukla ötümlü şekilleri getirilir: **Erzurum:** atmişda, yaşde, çobannh de, şeh isdan, alarah den [Gemalmaz 1995a, s. 284-285]; **Elazığ:** süTden, ğ arıpden, geçdükTen [Buran ve Oğraş 2003, s. 120]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** bah dim, çekdi, yapıdım, vah itda, Sarıgamişde [Ercilasun 2002a, s. 108]; **Van, Bitlis:** tarêhden, çölmehden, atdan, üşah dan [Gönen 2003, s. 86].

1.2.2. Ünsüz Değişimleri

1.2.2.1. Ünsüz Ötümlüleşmesi

1.2.2.1.1. k- > ğ- Değişimi:

Türkiye Türkçesinde kalın ünlülü sözcük başlarındaki k ünsüzleri Azerbaycan Türkçesinde art damak g (ğ) ünsüzüne dönüşmüştür: TT. kara > AT. ğ ara, TT. kadın > AT. ğ adın, TT. kuzu > AT. ğ uzu, TT. koyun > AT. ğ oyun, TT. kız > AT. ğ ız [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 180]

Gara, galın, gardaş, gız [Buran-Alkaya 2007, s. 81].

Bir yanım *ğarlı ğış* biri bahardır [Akpınar 1988, s. 82].

Çay çaya *ğavuşmaz* sular daşmaya [Vahabzade 1979, s.119].

Ağa eğ dediniz *ğaraya ğara/* Cellad *ğılmcına* meydan oğ uyup / Siz teslim oldunuz hilal *ğaşlara* [Hazri 1976, s. 20].

Kalın ünlülü sözcük başlarındaki k ünsüzleri Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarında da art damak g (ğ) ünsüzüne dönüşmüştür: **Elazığ:** ğâri, ğiliç [Buran 1997a, s. 52]; **Erzurum:** ğ ab “kap”, ğ ız “kız”, ğ ismet “kısmet”, ğ oyun “koyun”, ğ uruş “kuruş”, ğ enepe, “kanepe” [Gemalmaz 1995a, s. 163-164]; **Erzincan:** ğ awrul-, ğ oşğ oca, ğ oy-, ğ at, ğ abuh [Sağır1995, s. 84]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** ğ ıymet, ğ umaş, ğ ağ dık, ğ artal, ğ açdiler, [Ercilasun

2002a, s. 106]; **Van, Bitlis:** ğ arğ a ‘karga’, ğ ati ‘katı’, ğ ıtlı ‘kırk’, ğ omşı ‘komşu’, ğ anaT ‘kanat’, [Gökçür 2012, s. 130]; **Ağrı:** ğ al- ‘kal-’, ğ ardaş ‘kardeş’, ğ arşı ‘karşı’, ğ ıtlı ‘kıtlık’, ğ onuşma ‘konuşma’, ğ otlı ‘korku’ [Efendioğlu 2009, s. 835].

1.2.2.1.2. -k- > -y- Değişimi:

Azerbaycan Türkçesinde ince ünlü sözcüklerin bünyesindeki katı-patlamalı son ses konumundaki k ünsüzleri, ünlü ile başlayan bir ekten sonra ötümlüleşerek y ünsüzüne dönüşür: direye “direğe”, çiçeyi “çiçeği”, yemeye “yemeğe”, meleye “meleğe”, küreye “küreğe”. [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 181].

Direk-direye, çiçek-**çiçeyi** [Buran-Alkaya 2007, s. 81].

Menin **üreyim** ağrıyır [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219].

Ördeyin halvet edip gölde perilerle çimende [Akpınar 1988, s. 68].

Könlüm bu torpakdan ayrı **deyildir** [Hazri 1976, s. 77].

ğ atire geldikçe **çekeceyik** kem [Ferzeliyeva 2004, s. 189].

Kars, Ardahan, Iğdır Van ve Bitlis illerinin Azeri ve Terekeme ağızlarında ince ünlü sözcüklerin son ses konumundaki katı patlamalı k ünsüzleri, ünlü ile başlayan bir ekten sonra ötümlüleşerek y ünsüzüne dönüşür: **Kars, Ardahan, Iğdır:** (Iğdır’ın bazı köylerinde özellikle Tuzluca Azerilerinde görülür): erideciyiyh [Ercilasun 2002a, s. 118]; **Van, Bitlis:** gömleye ‘gömleğe’, deġişiyi ‘deġişiği’, yemeyini ‘yemeğini’, göye ‘göğe’, özelliği ‘özelliği’, erkeyin ‘erkeğin’ [Gökçür 2012, s. 152].

1.2.2.1.3. p- > b- Değişimi:

Türkiye Türkçesinde ötümsüzleşen Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki bazı söz başı b ünsüzleri Azerbaycan Türkçesinde korunmuştur: **biş-, barmağ, bars, bahalt, but** “put, heykel”, **bekmez** [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 183].

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarında da bazı söz başı b ünsüzleri korunmuştur: **Erzurum:** barmağ “parmak < [ET. barmağ], beyhmez “pekmez” <[ET. bekmez], biş- “piş” < [biş-] [Gemalmaz 1995a, s. 167]; **Elazığ:** barmağı “parmağı” [Buran 1997a, s. 52]; **Erzincan:** büşüddür-, barmağ [Sağır 1995, s. 84]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** bişirmediler, barmağı [Ercilasun 2002a, s. 109]; **Van, Bitlis:** barmak, bişir- [Sarıca 2003, s. 77], biş- ‘piş-’, behmez ‘pekmez’, barmağ ‘parmak’ [Gökçür 2012, s. 134-135].

1.2.2.1.4. t > d Değişimi:

Sözcük Başında

Eski Türkçe ve Orta Türkçede sözcük başındaki t ünsüzleri bilindiği gibi Batı Türkçesinde ötümlüleşerek d ünsüzüne dönüşmüştür. Batı Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinin son dönemlerine kadar ötümlü olarak kullanılan bu ünsüzler, Osmanlıcanın sonlarında tekrar ötümsüzleşmiştir. Batı Türkçesinin doğu kolunu teşkil eden Azerbaycan Türkçesinde ötümlüleşen t ünsüzleri tekrar ötümsüzleşmemiş; d’li şekilleriyle kullanılmaya devam etmiştir: AT. daş > TT. taş, AT. dovşan > TT. tavşan, AT. duz > TT. tuz, AT. dara- > TT. tara-, AT. daş- > TT. taş-, AT. dad > TT. tat [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 181].

Başımı **dutsa** da ğ ara buludlar [Akpınar 1988, s. 82].

Ne **daşdan** ses çlı ır, ne ğ ardaşdan [Akpınar 1988, s. 82].

Çeynerem gemirrem, **dartıp** açaram [Akpınar 1988, s. 83].

Turkish Studies

Duz yeyip *duzğ* abın sındıranlar var [Akpınar 1988, s. 84].

Ona her *dad* vèresen, yüz o mügabıl *dad* alarsan [Akpınar 1988, s. 68].

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarında da Batı Türkçesinin başında ötümlüleşen t ünsüzleri d’li şekilleriyle kullanılmaya devam etmiştir: **Erzurum:** daban “taban”, dabança “tabanca”, *dad* “tat”, *dara-* “tara-”, *dart-* “tart-”, *daş* “taş” [Gemalmaz 1995a, s. 167]; **Elazığ:** *daşa*, *daşiyah*, *dararsın* [Buran 1997a, s. 52]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** *dutdu*, *dabança*, *duz*, *darah*, *daş*, *dırnağ* [Ercilasun 2002a, s. 108]; **Erzincan:** *dartduğ*, *depe*, *dad*, *daşdan* [Sağır 1995, s. 84]; **Muş:** *daşlarnan* “taşlarla”, *dartar* “tartar” [Özmen 2007, s. 52]; **Van, Bitlis:** *dad* ‘tat’, *davşan* ‘tavşan’, *daş* ‘taş’, *dart-* ‘tart-’, *duz* ‘tuz’, *daban* ‘taban’ [Gökçür 2012, s. 137].

Sözcük Sonunda

Türkiye Türkçesinde sözcük sonlarında birkaç istisna dışında ötümlü ünsüz pek bulunmaz. Azerbaycan Türkçesinde alıntı sözcüklerin bünyesindeki son ses konumundaki ötümlü d ünsüzleri korunmuştur: *derd* “dert”, *megsed* “maksat”, *kend* “kent” [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 181].

megsed, *kend* [Buran-Alkaya 2007, s. 81].

Size kimden deyim, *kendliden* [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, S. 228].

Merd iken namerde rehm eylemişik. [Akpınar 1988, s. 83].

Doğu Anadolu ağızlarından Kars, Ardahan, Iğdır, Bitlis ve Van illeri üzerine yapılan çalışmalarda alıntı sözcüklerin sonlarındaki ötümlü d ünsüzlerin bulunduğu görülür: **Kars, Ardahan, Iğdır:** *Memmed*, *Muhammed*, *Mehemmed* [Ercilasun 2002a, s. 107-108]; **Van, Bitlis:** *berbad* ‘berbat’ < Far. *berbād*, çeşid ‘çeşit’ < Far. *çeşiden*, *icad* ‘icat’ < Ar. *icād*, *murad* ‘murat’ < Ar. *murād*, [Gökçür 2012, s. 138].

1.2.2.2. Ünsüz Ötümsüzleşmesi ya da (Ötümsüz Ünsüzlerin Korunması)

1.2.2.2.1. g- > k- Değişimi:

Eski Türkçe dönemine ait eserlerde ince ünlülü sözcük başlarındaki bazı k ünsüzleri Türkiye Türkçesinde ötümlüleşip g ünsüzüne dönüşürken Azerbaycan Türkçesinde eski şekilleriyle korunarak kullanıldıkları görülür: *keç-*, *kimi* “gibi”, *köç*, *köç-*, *köks* “göğüs”, *kölge*, *könül* [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 180]; *kêç-* “geç-”, *kimi* “gibi”, *kölge* “gölge”, *köç-* “göç-”, *könül* “gönül” [Gemalmaz 2010b, s. 451]

Bu minvalla iller *kêçdi* [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 225].

İçeri *kirdi* [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219].

Hisarın dalında *könül* verdim [Akpınar 1988, s. 82].

Hayal *kölgesinde* daldalandınız [Hazri 1976, s. 20].

Köksündeki yangı neden [Nadir 2001, s. 67]?

Doğu Anadolu ağızlarında da Eski Türkçe dönemine ait söz başı k ünsüzlerinin eski şekilleriyle kullanıldıkları görülür: **Erzurum:** *kibi/kimi*, *köş* (göç), *köçür-* “göçür-”, *kögüz*, “göğüs”, *kölge* “gölge” [Gemalmaz 1995a, s. 174]; **Elazığ:** *kölgaya*, *kimin* (gibi), *kimi*, *kömlák* [Buran ve Oğraş 2003, s.84]; **Erzincan:** *kibi*, *kömleg*, *kölge*, *köç* [Sağır 1995, s. 89]; **Kars, Iğdır, Ardahan:** *keçip*, *kün*, *kimi* “gibi”, *kölge*, *kördü* [Ercilasun 2002a, s. 109-110]; **Bitlis/Adilcevaz:** *kölgelendi*, *kibin*, *köçer* [Öztürk 2001, s. 20]; **Van, Bitlis:** *kölge* ‘gölge’ < [ET.

köligü, OT. kölik ~ kölike], köçür- ‘göçür-’ < [ET., OT. köçür-], köynek ‘gömlek’ < [ET., OT. köñlek], kece ‘gece’ < [ET. kicä], kibi ‘gibi’ < [OT. kipi] [Gökçür 2012, s. 142].

1.2.2.2.2. d- > t- Değişimi:

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemindeki sözcük başındaki t ünsüzleri Batı Türkçesinde ötümlüleşerek d ünsüzüne dönüşmüştür. Bu değişim Batı Türkçesinin doğu kolunu teşkil eden Azerbaycan Türkçesinde etkili olmamış; Eski Türkçedeki söz başı t ünsüzlerinin bir kısmı korunmuştur: tik- “dik-”, tiken “diken”, tök- “dök-”, tüş- “düş-”, toğ un- “dokun-” [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 181].

Dè göreğ bu ħ alçanı *toğumağ* üçün sene ne lazımdır [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 226]?

Tökülün tökülün yol vèrin kêçim [Akpınar 1988, s. 83].

Dögüşüp gan *tökmüşük* [Vahabzade 1979, s. 71].

Sızlayıb ağlayıb gözyaşı *töküb* [Nadir 2001, s. 125].

Tikib kırmaya meyli var yaman [Ferzeliyeva 2004, s. 195].

Doğu Anadolu ağızlarında da Eski Türkçedeki söz başı t ünsüzlerinin bir kısmı korunmuştur. **Erzurum:** tiyh- “dik-” < [ET. tik-], tikan “diken” < [ET. tiken], toğ u- “doku-” < [ET. toğ u-], toğ un- “dokun-” < [ET. toğ un-], töyh- “dök-” < [ET. tök-] [Gemalmaz 1995a, s. 175]; **Elazığ:** töküli “dökülüyor”, toğ ardım “dokurdum”, tiken “diken”, tikiş “dikiş” [Buran 1997a, s. 53]; **Erzincan:** toğ u- tikme [Sağır 1995, s. 89,427]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** tüşir, tiyhdi “dikti”, töyhdü, tişi, tiken, tökör [Ercilasun 2002a, s. 110]; **Van, Bitlis:** tik- ‘dik-’ < [ET., OT. tik-], tiken ‘diken’ < [ET. tiken], tök- ‘dök-’ < [OT. tök-], toğ un- ‘dokun-’ < [OT. tokun-], tiş ‘diş’ < [OT. tiş, ti:ş] [Gökçür 2012, s. 140-141].

1.2.2.3. Ünsüzlerin Süreklileşmesi

1.2.2.3.1. Ünsüz Sızıcılığı

1.2.2.3.1.1. -k- / -ğ- > -h- / -ğ- Değişimi:

Azerbaycan Türkçesinde Türkçe ve alıntı sözcüklerin iç ve son ses konumundaki katı - patlamalı art damak k (ğ) ünsüzleri sızıcı ħ ünsüzüne dönüşür: TT. yakın > AT. yağ m, TT. korkmak > AT. ğ oğ mağ, TT. akşam > AT. ağ şam TT. oku- > AT. oğ u-, TT. dokun- > AT. toğ un- [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 181].

Bir daha *arhasına bahmadan* ğ apıdan *çıldı* [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 217].

Çoğ *vaht* başımızı atıp yatarđğ [Akpınar 1988, s. 89].

Semaver ğ aynardı, buğu *ğalhardı* [Akpınar 1988, s. 89].

Doğu Anadolu Ağızlarında da iç ve son ses konumundaki katı-patlamalı k ünsüzleri sızıcılışarak ħ ünsüzüne dönüşmüştür. **Erzurum:** piçah “bıçak”, bonduruğ “boyunduruk”, hağ “hak”, ğ ağ - “kalk-”, oğ “ok” [Gemalmaz 1995a, s. 180]; **Elazığ:** oğ uyular “okuyorlar”, ğ azanursah “kazanırsak”, ğ ulağ “kulak”, toğ mağ “tokmak”, yoğ “yok” [Buran 1997a, s. 53]; **Erzincan:** doğ san, ağ a, bağ dim, çğ -, yağ ma- [Sağır 1995, s. 95]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** ağ il, ağ a, ğ arannığ, rızğ [Ercilasun 2002a, s. 111]; **Muş:** k oğ layam “koklayayım”, yanğ “yanık”, yoğ tur “yoktur”, ağ ade “arkada” [Özmen 2007, s. 52]; **Van, Bitlis:** ağ adaş ‘arkadaş’, oğ u- ‘oku-’, yağ in ‘yakın’, ağ il ‘akıl’, ğ açğ ‘kaçak’ [Gökçür 2012, s. 150].

1.2.2.3.2. Ünsüz Akıcılaşması

1.2.2.3.2.1. b- > m- Değişimi:

Azerbaycan Türkçesinde söz başı b ünsüzleri m ünsüzüne dönüşür: men “ben”, min “bin”, muna “buna”, moynuz “boynuz” [Buran-Alkaya 2007, s. 81].

Menim üreyimde en büyük arzum [Akpınar 1988, s. 226].

Hoşbah tın ilki *menem* [Hazri 1976, s. 21].

“Her söze *min* nakış vur” demişsiniz [Hazri 1976, s. 11].

Min ezab çekdiniz siz yaşayırken [Hazri 1976, s. 20].

Kars, Iğdır, Ardahan, Ağrı Muş ve Van illerinin Terekeme ve Azeri ağzlarında söz başı b ünsüzleri m ünsüzüne dönüşür: **Ağrı** (Ağrı Terekeme (Karapapak) ve Ağrı Azeri ağzlarında): men, min, benim, mana, meni, mende, menden” [Efendioğlu 2009, s. 832]; **Kars, Ardahan, Iğdır** (Kars Azerileri ve Terekemeleri ağzlarında): mindirdi, minmeginen, min milyon, maña [Ercilasun 2002a, s. 116]; **Muş**: men “ben”, mana “bana” [Özmen 2007, s. 53]; **Van, Bitlis**: men ‘ben’, min- ‘bin-’, mahana ‘bahane’, mahane ‘bahane’, muncuğ ‘boncuk’ [Gökçür 2012, s. 151].

1.2.2.4. İnce Ünsüzlerin Kalınlaşması

Türkiye Türkçede kalın ünlülü alıntı sözcüklerin yapısındaki ince l sesleri Azerbaycan Türkçesinde art damaklı telaffuz edilir:

İçini görürem *kâmalımla* men [Vahabzade 1979, s. 167].

Arzuyla ucalan / Bir *hayalamsa* / Zirveler fetheden bir kartalamsa [Hazri 1976, s. 26].

İndi sevenlerin yazık *halına* / Vurulur birinin gül *camalına* [Nadir 2001, s. 36].

Yol açıb *heyalında* laleli yollar, dağlar [Tebrizi 2003, s. 17]

Hakim kesilibler *istiklalımıza* [Tebrizi 2003, s. 174]

Doğu Anadolu illerinden Erzurum, Kars, Iğdır, Ardahan, Van ve Bitlis ağzları üzerine yapılan çalışmalarda kalın ünlülü alıntı sözcüklerin bünyesindeki ince l ünsüzlerinin art damaklı telaffuz edildiği görülür: **Erzurum**: mecalsiz “mecâlsiz”, halsiz “hâlsiz”, duğ uluni “duhûlünü”, ehaldıllar “ahâlidirler”, alının “Alinin” [Gemalmaz 1995a, s. 105]; **Kars, Ardahan, Iğdır**: ħ ayal, lala < lâle, hala < ħ âle, halsız, pulan < plân, halalzada [Ercilasun 2002a, s. 125]; **Van, Bitlis**: usulımız ‘usulümüz’, emsalım ‘emsalim’, hallar ‘hâller’, normaldĭğ ‘normaldik’, halda ‘hâlde’, celallar ‘celaller’, ħ elaldır ‘helaldir’, petrolun ‘petrolün’ [Gökçür 2012, s. 162].

1.2.3. Ünsüz Aykırılışması

1.2.3.1. r > l Aykırılışması:

Boğumlanma noktaları birbirinin aynı olan r ünsüzlerinden birinin farklılaşması ile oluşan aykırılışma hadisesi Azerbaycan Türkçesinde görülen diğer bir ses değişikliğidir:

Saralır gêt ğ ede çöl, çemen, çayır [Vahabzade 1979, s. 121].

Saçımın ağılığından ganın hêç *ğaralması*n [Vahabzade 1979, s. 117].

Nêçe yol gül açıp, çiçek *saralıp* [Hazri 1976, s. 93].

Günde yandın *karaldın* [Nadir 2001, s. 143].

Solub ĳ ızılığüller *saralıb* ağaçların yarpağ ları [Tebrizi 2003, s. 28].

Turkish Studies

r > l aykırılışması Doğu Anadolu ağızlarında da görülen belli başlı ses değişiklikleri arasında yer alır: **Erzurum:** ğ aral- “karar-”, ğ eral “karar”, ğ ultar- “kurtar-”, ülüzgar “rüzgâr”, zeral “zarar” [Gemalmaz 1995a, s. 193]; **Erzincan:** ğ ultar- “kurtar-”, soralsan “sorarsan”, oturul “oturur”, tekrar “tekrar”, durul “durur” [Sağır 1995, s. 101]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** zereli “zararı” [Ercilasun 2002a, s. 306], ğ araltı “karartı” [Ercilasun 2002a, s. 167]; **Van, Bitlis:** tekrar ‘tekrar’, moral- ‘morar-’, Kâral ‘karar’, Kârnel ‘kornel’, saral- ‘sarar-’ [Gökçür 2012, s. 169].

1.2.4. Ünsüz İkizleşmesi:

Türkiye Türkçesinde birkaç istisna sözcük dışında ikiz ünsüz yoktur. Var olan örneklerdeki ikizleşmeler değişik ses olayları neticesinde oluşmuştur. Azerbaycan Türkçesinde bazı sözcüklerdeki ünsüzlerin ikizleştiği görülür. Sözcüklerdeki ünsüz ikizleşmelerinin bir kısmında anlamı kuvvetlendirmek, söze güç katmak amacıyla yapılan vurgulamaların; diğer kısmında ise kısalan birincil uzun ünlülerin etkisi söz konusudur. Talat Tekin “Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler” adlı çalışmasında Türkçe sözcüklerdeki ünsüz ikizleşmelerinde sözcüklerin ilk hecelerinde kaybolan ünlü uzunluklarının sebep olduğunu belirtir ve ikki “iki”, yetti “yedi”, sakık al “sakal”, tokkuz “dokuz”, yavvaş “yavaş” gibi sözcükleri örnek olarak verir. [Tekin 1995, s. 148-153]:

doğğuz “dokuz”, sağğız “sakız”, sekkiz “sekiz”, toppuz “topuz”, yeddi “yedi” [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 182].

...hele sen bu *yèddi* yaşlı balaca uşağa bağ [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219].

Gelinse yatırdı *dokguza* gader [Vahabzade 1979, s. 206].

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarında da değişik amaçlarla oluşan ünsüz ikizleşmeleri oldukça fazladır: **Erzurum:** doğğuz “dokuz”, sağğal “sakal”, sağğız “sakız”, seggiz “sekiz”, yeddi “yedi”, [Gemalmaz 1995a, s. 216-217]; **Elazığ:** yèddi “yedi”, güççük “küçük”, zoppa “sopa” [Buran 1997a, s. 55]; **Erzincan:** küççük, yeddi, ikki, sekgiz, doğğuz [Sağır 1995, s. 120-121] **Kars, Ardahan, Iğdır:** sağğal, figğara, doğğuz, sağğat [Ercilasun 2002a, s. 132]; **Ağrı:** yeddi “yedi”, seggiz “sekiz”, doğğuz “dokuz”, eşşeg “esek”, sağğal “sakal” [Efendioğlu 2009, s. 828]; **Van, Bitlis:** sakıkız ‘sakız’, dokkuz ‘dokuz’, eşşeg ‘esek’, sekkiz ‘sekiz’, yèddi ‘yedi’ [Gökçür 2012, s. 169]

1.2.5. Ünsüz Düşmesi:

Azerbaycan Türkçesinde dar ünlüyle başlayan sözcüklerde ön ses konumundaki ünsüzleri genellikle düşer: TT. yıl ~ AT. il, TT. yıldırım ~ AT. ıldırım, TT. yılan ~ AT. ilan, TT. yıldız ~ AT. ulduz, TT. yüce ~ AT. uca [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, S. 182].

Bu minvalla *iller* keçdi [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 225].

Üzlerin tez silecekler [Akpınar 1988, s. 68].

Buzdan soğug olar *ilann* ganı [Vahabzade 1979, 143].

Uzak ufuktaki soyuk *ulduzlar* [Hazri 1976, s. 46].

Niyeğ ayıklar *üzür* sularımnda [Tebrizi 2003, s. 32].

Doğu Anadolu ağızlarında da dar ünlüyle başlayan sözcüklerde ön ses konumundaki ünsüzleri genellikle düşer: **Elazığ:** utardız (yutardınız), üzük, üregimden, ilân [Buran ve Oğraş 2003, s. 104]; **Erzurum:** ilan “yılan”, ıldırım “yıldırım”, igit “yiğit”, üreyh “yürek”, üz “yüz” [Gemalmaz 1995a, s. 198]; **Erzincan:** igit, üregim, üzük, üz, ükü “yükü” [Sağır 1995, s. 104], **Kars, Ardahan, Iğdır:** üz, ilan, il “yıl”, uca, üzüh [Ercilasun 2002a, s. 135]; **Ağrı:** igit “yiğit”, ilan “yılan”, ürek “yürek”, ud- “yut-”, ıldırım “yıldırım” [Efendioğlu 2009, s. 828]; **Van, Bitlis:**

Turkish Studies

üze, uvaya, ühledik, üzüge, igitler [Gönen 2003, s. 64]; ildiz ‘yıldız’, igid ‘yiğit’, üri- ‘yürü-’, ük ‘yük’, ilan ‘yılan’, üsKel- ‘yüksele-’ [Gökçür 2012, s. 171].

1.2.6. Göçüşme:

Türkiye Türkçesine oranla Azerbaycan Türkçesinde göçüşme örnekleri oldukça fazladır: yarpağ “yaprak”, arvad “avrat”, körpü “köprü”, torpağ “toprak” [Buran ve Alkaya 2007, s. 81].

Kökleri bir yerde bir *torpağdadır* [Vahabzade 1979, s. 144]?

Yarpağı tüz solar tek ağacın da [Vahabzade 1979, s. 119].

O biri yalancı *ireli* atıldı [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 225].

Orda gam çekene gam *eskik* değil [Vahabzade 1979, s. 194].

Ana başa düştü bu *terpenişden* [Vahabzade 1979, s. 205].

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarında da göçüşme örnekleri oldukça fazladır: **Erzurum:** çarpaşlı “çapraşık”, körpi “köprü,” torpağ “toprak”, gürbe “gübre”, arğı “ağrı”, çilpağ “çıplak” [Gemalmaz 1995a, s. 206-207]; **Elazığ:** arğıdı mı “ağrıdı mı”, torpağ “toprak”, melmeket “memleket”, alniyan “anlayan” [Buran 1997a, s. 57]; **Erzincan:** gürbe, dorğu, mehrem “merhum”, ağı aba “akraba”, havla “helva” [Sağır 1995, s. 114-115]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** kirpit, torpağ, irbet, derbeşmeyh, irgenme, [Ercilasun 2002a, s. 141]; **Muş:** surfa “sofra”, çölmek “çömlek”, melmeket “memleket” [Özmen 2007, s. 54]; **Van, Bitlis:** sorfa ‘sofra’, dorğ i ‘dorğu’, arğı ‘ağrı’, üsgeK ‘yüksek’, üsKel- ‘yüksele-’ [Gökçür 2012, s. 189-190]. **Ağrı:** örge- “öğren-”, yarpağ “yaprak”, ireli “ileri”, torpağ “toprak”, körpi “köprü”, Arğı “Ağrı” [Efendioğlu 2009, s. 829].

1.3. Vurgu

Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak cümlede soru anlamı bazen cümlelerin son sözcüğünün vurgulu telaffuz edilmesiyle de sağlanabilmektedir:

Béle de analğ olar [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 218]?

Senin de üreyin arğıyır [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 220]?

Ehtiyacın yoğ dur [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219]?

Doğu Anadolu ağızlarının karakteristik özelliklerinden biri de soru anlamının cümledeki son sözcüğün vurgulu telaffuz edilmesiyle sağlanmasıdır: **Ağrı:** atmirsan? “atmıyor musun?”, mezun olacağ san? “mezun olacak mısın?”, gédirsan? “gidiyor musun?”, görmürsen? “görmüyor musun?”, yapdız? “yaptınız mı” [Efendioğlu 2009, s. 831]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** sen g açañ liğ yaparsan? [Ercilasun 2002a, s. 320], bu ölmüş g ızımı görürsen? [Ercilasun 2002a, s. 310]; **Van, Bitlis:** sen vanın içersinde k alisan’?, eze, k adının memelerini keddiler?, haci yemegleri çölmegde yapardız’? başKa bi şey diyebilirsiz’ [Gökçür 2012, s. 197]?

2. ŞEKİL BİLGİSİ ORTAKLIKLARI

2.1. İsimler

2.1.1. İsim Yapım Ekleri

2.1.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler

2.1.1.1.1. +çI, +çU

Türkiye Türkçesinde iş ve meslek isimleri teşkil eden “+CI, +CU” isimden isim yapım ekinin ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak sekiz şekli vardır. Azerbaycan Türkçesinde ise ek ünsüz uyumu dışında kalmış çoğunlukla ötümsüz ünsüzlü şekilleriyle kullanılmaktadır: *arıcı* “arıcı”, *pambığcı* “pamuk yetiştiren çiftçi”, *mêşeçi* “ormancı”, *ğoyunçu* “koyun yetiştiren kişi”, *bağcı* “bahçıvan”, üzümçü “bağcı”, [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 185]; *arşınçı*, *aletçi*, *atomçu*, *tütüncü*, *idhâlatçı* [Biray 1999, s. 16]; *kolhozçu*, *arabaçı* [Buran ve Alkaya 2007, s. 96]; *ovçu* “avcı”, *süddü* “sütçü”, *dilçi* “dilci”, *alverçi* “tacir” [Gemalmaz 2010b, s. 457].

Ne *demirçi* ne kâha [Vahabzade 1979, 102]

Dostun sağugluğu *düşmençilikdir* [Hazri 1976, s. 22]

Gemide oturub *gemiçi* ile savaşar [Ercilasun 1976a, s. 131]

Kâmil *ovçu* ölmeyince usanmaz [Ercilasun 1976a, s. 78]

İsimden isim türeten “+CI, +CU” eki Doğu Anadolu ağızlarının birçoğunda ünsüz uyumuna bağlanmamıştır: **Erzurum:** (Çoruhboyu ağızlarında): elçi, ğ abalçılığ “götürü, işçilik”, meyvaçılığ “meyvecilik”, sındı ceçi “kırıkçı” [Gemalmaz 1995a, s. 232]; **Elazığ:** düğünçi “düğünçü”, damırçıda “demircide”, novatçı “nöbetçi”, zurnaçi “zurnacı” [Buran 1997a, s.58]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** (Özellikle Kars Azerileri ve Terekemeleri ağızlarında ünsüz uyumu dışındadır): yolçu, bişinçi, ğ uzuçu, yalançı, demirçi, davaçi [Ercilasun 2002a, s. 110]; **Ağrı:** yolçi “yolcu”, bağmançi “bağbancı”, demirçi “demirci”, yalançı “yalancı”, tukançi “dükkâncı” [Efendioğlu 2009, s. 829]; **Van, Bitlis:** davulçi ‘davulcu’, damçi ‘damcı’, k atırçi ‘katırcı’, yalançı ‘yalancı’ [Gökçür 2012, s. 198].

2.1.2. İsim Çekim Ekleri

2.1.2.1. Yükleme Hâli Eki:

Azerbaycan Türkçesinde ünlü ile biten sözcüklerde belirtme hâli eki için “+nI, +nU” şekilleri kullanılır: almanı “elmayı”, sürücünü “sürücüyü”, Elini “Ali’yi”, atanı “atayı” [Buran ve Alkaya 2007, s. 84]

Lampanı yandırdı, *almanı* yedi, gülü aldı, *hekayeni* okudu [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 195].

Gizlini gizledip nihân demeyek [Akpınar 1988, s. 141].

Bala *ananı* ötdü [Vahabzade 1979, s. 93].

Hanı bu *ma’nanı* vëren san’atkâr [Vahabzade 1979, s. 90]?

Çekerem *perdeni* seher çağında [Hazri 1976, s. 67].

Azerbaycan Türkçesinin özelliklerinin korunduğu Kars, Iğdır, Ardahan ve Van illerinin dil ürünleri üzerine yapılan çalışmalarda Kars Azerileri ve Terekemeleri ağızları ile Van Küresinli ağızında ünlü ile biten sözcüklerde yükleme hali için +nI, +nU şekillerinin kullanıldığı görülür:

Turkish Studies

Kars, Ardahan, Iğdır: (Kars Azerileri ve terekemeleri ağızlarında): ğ apını, masanı [Ercilasun 2002a, s. 153]; **Van:** imdini, esKini ‘şimdiyi, eskiyi’, buğdanı ‘buğdayı’, gülperini ‘Gülperi’yi’, tçh lunu ‘tokluyu’, rampanı ‘rampayı’, köylünü ‘köylüyü’, [Gökçür 2012, s. 226].

2.2. Fiiller

2.2.1. Fiil Yapım Ekleri

2.2.2. Fiil Çekim Ekleri

2.2.2.1. Şahıs Ekleri

2.2.2.1.1. Teklik 1.ve 2. Şahıs Ekleri:

Türkçede şahıs zamiri menşeli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri Batı Türkçesinde Osmanlıcanın sonlarına kadar düz-geniş ünlülü kullanılmış, Osmanlıcanın sonlarında ve Türkiye Türkçesinde dar vokalli bir görünüm kazanmıştır. Azerbaycan Türkçesinde ise düz-geniş ünlülü şekiller korunmuş, günümüze kadar ulaşmıştır:

Üreyim alışıp alov *saçaram* [Akpınar 1988, s. 83].

Buynuzumda ot *getirmişem* [Vahabzade 1979, s.110].

Bir de *görürsen* ki deyişip zaman [Hazri 1976, s. 49].

Kovmuşam derdi, ğemi [Hazri 1976, s. 21].

Ağ buludun *olaram* [Hazri 1976, s. 21].

Doğu Anadolu illerinin özellikle Azeri ve Terekeme ağızlarında şahıs zamiri menşeli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri düz-geniş ünlülü kullanılır: **Erzurum:** (Yukarı Karasu, Yukarı Aras, Tortum ve İspir ağızlarında): alıram, başlaram, gelirem, gelmişem, diyeceyhsen [Gemalmaz 1995a, s. 349-368]; **Erzincan** (Tercan, Çayırılı ağızlarında): görirem, bağlamışam, dutmuşsan, yazmışsan, alacağ san [Sağır 1995, s. 164-185]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** yağ ırsan, vèrirem, getirirem, ğ omursan, pişirirem [Ercilasun 2002a, s. 304]; **Ağrı:** (Ağrı Terekeme ağızı ve Ağrı Azeri ağızlarında): yapıram “yapıyorum”, soraram “sorarım”, atmıram “atmıyorum”, uğraşırım “uğraşıyorum”, hatırlıram “hatırlıyorum” [Efendioğlu 2009, s. 829-830]; **Van, Bitlis:** düşmişem ‘düşmüşüm’ gelmişsen ‘gelmişsin’, gidirsen ‘gidiyorsun’, giyecem ‘giyeceğim’, vereceksen ‘vereceksin’ [Gökçür 2012, s. 264-284].

2.2.2.1.2. Çokluk 1.Şahıs Eki:

Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak çokluk 1. şahıs eki için “-Ik, -Uk” şekilleri kullanılır:

Ana, veten diye biz göz *açmışık* / *Vèrmişik* bu aşka üreyimizi [Hazri 1976, s. 129].

Gelirik, gèdirik hoş arzularla [Hazri 1976, s. 62].

Kèçerik ümidle / Yol aç aça / *Gözlerik* en nurlu / Sabahımızı [Hazri 1976, s. 33].

Yaman *kiçilmişik, cılızlaşmışık* [Ferzeliyeva 2004, s. 229].

Doğu Anadolu ağızlarında da çokluk 1. şahıs eki için +(y)Ik, +Uk şekilleri kullanılır. **Erzurum:** geliriyyh, göririyyh, diyiriyyh [Gemalmaz 1995a, s. 354]; **Elazığ:** istemik “istemiyoruz”, istirik “istiyoruz”, yuğ lamışık “uyuklamışız”, [Buran 1997a, s. 64-66]; **Erzincan:** alirık atirık, bağ iyik, olmişük, almişük [Sağır 1995, s. 164-180]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** dinnerik, giderik, ğ onuşuruğ [Ercilasun 2002a, s. 188]; vereceyik, dutacayık [Ercilasun 2002a, s. 167]; **Van, Bitlis:**

Turkish Studies

gelmişik ‘gelmişiz’, yemişik ‘yemişiz’, çekirik ‘çekiyoruz’, ezirik ‘eziyoruz’, görerik ‘görürüz’ [Gökçür 2012, s. 265-280].

2.2.2.2. Fiillerin Basit Zaman Çekimleri

2.2.2.2.1. Bildirme Kipleri

2.2.2.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi:

Azerbaycan Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi öğrenilen geçmiş zaman çekimi için “-mİş, -mUş” şekilleri kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde bu şeklin dışında öğrenilen geçmiş zaman çekimi için kullanılan diğer bir şekil “-İp, -Up, -İb, -Ub”lu zarf-fiil ekleridir. Bu ekler teklik ve çokluk ikinci ve üçüncü şahıslarda kullanılır. Teklik ve çokluk 1. şahıs çekimleri kullanılmamaktadır: alıbsan, yazıbsan, alıb, yazıb, oğ uyub, alıbsınız, işleyibsiniz, yazıb(dır)lar, alıb(dır)lar [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, S. 207].

Bilirdi ki dedesi şah *olmayıb*, o, özgeden *olub* [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, S. 222].

İndi olan *olup*, geçenler *geçip* [Akpınar 1988, s. 84].

Düzünü deyek ki *atıplar* bizi [Vahabzade 1979, s. 225].

Sanaram dünyanı mene *vèripler* [Hazri 1976, s. 66].

Şöhreti *düşmeyip* ağıza, dile [Hazri 1976, s. 43].

Van, Bitlis, Kars, Iğdır, Ardahan ve Ağrı illerinin dil ürünleri üzerine yapılan çalışmalarda özellikle bölgedeki Azeri ve Terekeme ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman çekimi için -mİş, -mUş’lu şekillerin yanında “-İp, -Up, -İb, -Ub” şekilleri de kullanılır. Leyla Karahan bu ekin kuzeyde Kars Azerileri ve Terekemeleri ağızlarında güneyde ise Bulanık, Ahlat, Adilceviz ve Van ağızlarında kullanıldığını ve ekin Ahlat’a kadar kullanım alanının olduğunu belirtir [Karahan 1996, s. 73]: **Ağrı** (Ağrı Azerileri ve Terekemeleri ağızlarında): alıp “almış”, devrilip “devrilmiş”, düşüp “düşmüş”, gelibsen “gelmişsin”, gedihsiniz “gitmişsiniz” [Efendioğlu 2009, s. 833]; **Kars, Ardahan, Iğdır**: gelibsen, deyibsen [Ercilasun 2002a, s. 311], alıpsan, boşalıpsan [Ercilasun 2002a, s. 270]; **Van, Bitlis**: alıbsan, k atıbsan ‘almışsın, katmışsın’, durub ‘durmuş’, salıb ‘salmış’, dalıbsız ‘dalmışsınız’ [Gökçür 2012, s. 267-269].

2.2.2.2.1.2. Şimdiki Zaman Çekimi:

Ölçünlü Türkçede şimdiki zaman eki için kullanılan “-yor” şekli aslında Eski Türkçedeki yorı- (yürü-) eyleminin geniş zaman (-r) eki almış biçimidir. Bugün Orta ve Batı Anadolu ağızlarında şimdiki zaman çekimlerinde kullanılmakta olan “-yorı /-yor / -yo / -yu” gibi varyantlar yorı-r eyleminin ekleşmiş şekilleridir. Azerbaycan Türkçesinde Eski Türkçede şimdiki zaman ve geniş zamanı karşılamak için kullanılan “-r,-İr,-Ar”lı şekillerden dar ünlü şekiller şimdiki zaman için; geniş ünlü şekiller ise geniş zaman karşılığı olarak gelecek zaman için kullanılır [Türk 1996, s. 291-340]:

Sizin haranız *ağrıyır*, ay bacı [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219]?

Türklere heç *deymir* eziyyetleri [Akpınar 1988, s. 170].

Bu nece dünyadır, *anlamıram* men [Vahabzade 1979, s. 105].

Bilmirik akşamdır yoğ sa seherdir [Hazri 1976, s. 108].

Bes, mende kainat nece *yaşayır* [Hazri 1976, s. 97]?

Doğu Anadolu ağızlarında da özellikle Azeri ve Terekeme ağızlarında şimdiki zaman çekiminde dar ünlü -(y)İr, -(y)Ur şekilleri kullanılır: **Erzurum**: alıram, başlırem, gelirsən, diyir,

Turkish Studies

geliller [Gemalmaz 1995a, s. 353-358]; **Elazığ** (Ağın ağzında): getirir “getiriyor”, gèdir “gidiyor”, alır “alıyor”, düşür “düşüyor”, baktır “bakıyor” [Buran 1997a, s.65]; **Erzincan** (Tercan, Çayırli ağzlarında): alırem, oğ urem, başlırsen, diyir, alırır [Sağır 1995, s. 164-170]; **Kars, Ardahan, Iğdır**: (Kars Yerli ve Azerileri ağzlarında): durir, ğ onuşırsin, görir, içirem, durursan, görür [Ercilasun 2002a, s. 150]; **Ağrı**: gelir “geliyor”, çalışır “çalışıyor”, içirler “içiyorlar”, tağ irlar “takıyorlar”, yapirik “yapıyoruz” [Efendioğlu 2009, s. 830]; **Van, Bitlis**: gidirem ‘gidiyorum’, bilmirem ‘bilmiyorum’, söyliyirem ‘söylüyorum’, annıram ‘anlıyorum’, gidırsen ‘gidiyorsun’ [Gökçür 2012, s. 270-273]

2.2.2.2.1.3. Geniş Zaman Çekimi:

Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman ekleri, ünlü ile biten fiillere ünsüzlü şekliyle gelirken ünsüzle biten fiillere ise çoğunlukla düz-geniş ünlülü şekilleriyle getirilir [Türk 1996, s. 311-312].

O da bize her an *lazım olabiler* [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 221].

Sanaram aşkınla uçan kuşam men [Hazri 1976, s. 35].

Sizin de şadlığa da *gelerem* özüm [Hazri 1976, s. 13].

Perişan *dillener* mısralarımda [Hazri 1976, s. 12].

Belke de bütün dünya sene *dost olar* [Ferzeliyeva 2004, s. 190].

Van, Bitlis, Kars, Iğdır, Ardahan ve Ağrı illerinin özellikle Azeri ve Terekeme ağzlarında geniş zaman eki için düz-geniş ünlülü geniş zaman ekleri kullanılır: **Ağrı** (Azeri ve Ağrı Terekeme ağzlarında geniş zaman eki daima -ar, -er şeklinde): gelerem “gelirim”, görersen “görürsün”, vurur “vurur” [Efendioğlu 2009, s. 833]; **Kars, Ardahan, Iğdır**: (Kars Azeri ve Terekemeleri ağzlarında daima geniş ünlülü): badiyaram, görersen, durar [Ercilasun 2002a, s. 150]; **Van, Bitlis**: bilersen ‘bilirsin’, gelersen ‘gelirsin’, öersen ‘örürsün’ gerekir ‘gerekir’, gelir ‘gelir’ [Gökçür 2012, s. 276-279].

2.2.2.2.1.4. Geniş Zamanın Olumsuz Çekimi:

Bilindiği gibi ölçünlü Türkçede geniş zamanın olumsuz çekiminde kip eki düşmüştür. Düşen kip ekinin fonksiyonunu olumsuzluk eki üstlenmiştir. Azerbaycan Türkçesinde geniş zamanın olumsuz teklik 1. şahıs çekimlerinde kip ekinin düşmediği görülür:

Bununla *oynamaram* [Vahabzade 1979, s. 115].

Şairi kimseye *değişmerem* men [Vahabzade 1979, s. 17].

Rahat gündüzlere *deyişmerem* men [Hazri 1976, s. 109].

Yakın *gelmerem* [Hazri 1976, s. 27].

koymaram İrevan’da ermenistan’da / *Unutmaram* düşmenin bu tecavüzünü [Tebrizi 2003, s. 22].

Kars, Ardahan, Iğdır ve Van illerinin özellikle Azeri ve Terekeme ağzlarında geniş zamanın olumsuz çekiminde kip ekinin ünsüzünün düşmediği görülür: **Kars, Ardahan, Iğdır**: ğ arışmarır [Ercilasun 2002a, s. 326], **Van, Bitlis**: gèTmerem ‘gitmem’, bülmerem ‘bilmem’, vèrmerem ‘vermem’, almaram ‘almam’, vurmerem ‘vurmam’ [Gökçür 2012, s. 277].

2.2.2.2.2. Tasarlama Kipleri

2.2.2.2.2.1. İstek Kipi Teklik ve Çokluk 1. Şahıs Çekimi:

Batı Türkçesinin başında işlevini kaybedip kullanımdan düşen teklik ve çokluk 1. şahıs istek eki “-a, -e” Türkiye Türkçesinde kullanılmazken Azerbaycan Türkçesinde hâlâ asıl işleviyle kullanılmaya devam etmektedir: alam, işleyem, gelem, çu uyam, alağ, işleyek, gelek, çu uyağ [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 209].

Ezizleyib ellerinden *öpem* onun [Nadir 2001, s. 169].

İstedim mehebbet *gösterem* ona [Tebrizi 2003, s. 182].

Servinazın arzusu budur ki men *gehreman olam* [İlker 1997, s. 124].

Süzülek, yıgılağ, göl olağ, daşağ [Akpınar 1988, s. 84].

Bu düzelme seslere / Esrin sesi mi *diyek* [Vahabzade 1979, s. 70]?

Batı Türkçesinin başında işlevini kaybedip kullanımdan düşen teklik ve çokluk 1. şahıs istek eki “-a, -e” Doğu Anadolu ağızlarında da asıl işleviyle kullanılmaya devam etmektedir. Doğu Anadolu ağızlarında çokluk 1. şahıs istek çekiminde şahıs ekinin ünsüzü kalın ünlülü sözcüklerde çoğunlukla sızıcılaşır: **Erzurum:** alağ, geleyh/gelek^h, göreyh/görek^h alam, gelem [Gemalmaz 1995a, s. 366-368]; **Elazığ:** yığ ağ “yıkalm”, gelam/ gelem, gelağ [Buran 1997a, s67]; **“Erzincan** (Tercan, Çayırılı ve Refahiye ağızlarında uyum dışındadır): düşak, ğ ötürak, inak, gidağ, binah. Erzincan merkez ve Kemah ağızlarında ünlü uyumlarına bağlanmıştır: gidek, ölek, alağ, çu ağ [Sağır 1995, s. 186-187] **Kars, Ardahan, Iğdır:** gidek [Ercilasun 2002a, s. 326], ğ onuşağ, cevap vèreh [Ercilasun 2002a, s. 265], söyliyem [Ercilasun 2002a, s. 325], götüreh, diyem [Ercilasun 2002a, s. 205]; **Muş:** sağ layam “saklayayım”, başlıyeh “başlayalım”, ğ avuşağ “kavuşalım”, edek “edelim”, [Özmen 2007, s. 70]; **Van, Bitlis:** diyem ‘diyeyim’, götürem ‘götüreyim’, evlenem ‘evleneyim’, ögeK, diyeK ‘övelim, diyelim’, görüşek ‘görüşelim’ [Gökçür 2012, s. 293-295].

2.2.2.2.2.2. Gereklilik Kipi Çekimi:

Türkiye Türkçesinde gereklilik kipi için kullanılan “-malı, -meli” şekilleri Batı Türkçesinin başında ortaya çıkmıştır. Eski Türkçede bu kipi ifade etmek için “...kergek” sözcüğü kullanılırdı. Batı Türkçesinin başından günümüze kadar gelen süreç içerisinde yaygınlık kazanan “-malı, -meli” şekilleri günümüzde Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinde aktif bir şekilde kullanılır. Diğer Türk şivelerinde ise gereklilik kipi fiillerin mastar şekillerine gerek, lazım sözcüklerinin getirilmesi ile yapılır. Azerbaycan Türkçesinde gereklilik kipi için kullanılan “-malı, -meli” eklerinin dışında kullanılan diğer bir şekil ise “gerek + fiil kök veya gövdesi + şahıslara göre çekimlenmiş istek eki” yapısıdır: gerek gelem, gerek gelesen, gerek gele, gerek gelek, gerek gelesiniz, gerek geleler [Buran-Alkaya 2007, s. 91].

Gerek ağzın tüz *sulana* / Özgelerin meyvesine [Vahabzade 1979, s. 74].

ële ömrüm boyu *gerek ağlayam* [Vahabzade 1979, s. 194].

Bu tostun üstünde *gerek* sen/ Ana mahnısı *çalasan* sen [Vahabzade 1979, s. 212].

Gerek oynamasın çay kırağında [Hazri 1976, s. 67].

Bunun ğ arşısını *alag* biz *gerek* [Vahabzade 1979, s. 17].

Gerek biz *gécikmeyek* [Nadir 2001, s. 130].

Azerbaycan Türkçesinin özelliklerinin iyi korunduğu Van Küresinli ağzında da gereklilik kipi için “gerek + fiil kök veya gövdesi + şahıslara göre çekimlenmiş istek eki” yapısı kullanılır:

Turkish Studies

Van: onnare biraz gerek bayanner iyi davrane “Bayanlar onlara iyi davranmalı” (Van Küresinli 5-113, 114), gerek boyemeye “boyamamalı” (Van Küresinli 5-62) [Gökçür 2012, s. 297].

2.2.2.3. Fiillerin Birleşik Zaman Çekimleri

2.2.2.3.1. Şart Birleşik Zaman Çekimi:

Azerbaycan Türkçesinde fiillerin birleşik zaman çekimlerinde şahıs ekleri basit zamanlı kip eki ile birleşik zamanlı kip eki arasında kullanılabilir:

Eger ğ esteliyi te'yin etmekde çetinlik *çekirsense* sene kömek edebilerem [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219].

Sen önümde *donursansa* [Vahabzade 1979, s. 155].

Meni *salırsansa* boş yere elden [Nadir 2001, s. 192].

Deyebilirsense eyer düzünü [Nadir 2001, s. 192].

Erzurum, Kars, Ardahan, İğdır Van ve Bitlis ağızlarında da şahıs ekleri basit zamanlı kip eki ile şart birleşik zaman eki arasında yer alabilmektedir: **Erzurum:** alırsamsa “alıyorsam”, alacağ samsa “alacağsam”, alırsamsa “alırsam”, almaliyisamsa “almalıysam” [Gemalmaz 1995a, s. 374]; **Kars, Ardahan, İğdır:** vèersenizse [Ercilasun 2002a, s. 308]; **Van, Bitlis:** sağladımsa, dedimse ‘sağladıysam, dediysen’, diyirsense ‘diyorsan’, sorisansa ‘soruyorsan’, k ılmemişsense ‘kılmamışsan’, tutarsinsa ‘tutarsan’ [Gökçür 2012, s. 303-304].

2.2.3. Yardımcı Fiiller

2.2.3.1. İsimlere Gelen Yardımcı Fiiller

2.2.3.2. Fiillere Gelen Yardımcı Fiiller

2.2.3.2.1. Yeterlik Fiilinin Olumsuz Çekimi:

Türkçede bilindiği gibi yeterlik fiili Eski Türkçede u- “muktedir olmak” yardımcı fiili ile yapıldı. bile u-, bile uma- gibi. Sonradan yeterlik olumlu çekimler için bil- yardımcı fiili kullanılmış, yeterlik olumsuz çekimlerde eski şekil kullanılmaya devam etmiştir. Olumsuz yeterlik –uma fiili Batı Türkçesinin başlangıcında ekleşmiş; Osmanlıcada ise düz- geniş ünlülü –ama-, -eme- şekilleri oluşmuştur [Ergin 1993a, s. 366]. Azerbaycan Türkçesinde ise yeterlik fiilinin olumsuzunda yine bil- fiilinin olumsuzu kullanılır:

Körpe ürekleri *işidebilmez* [Vahabzade 1979, s. 94].

Hèçkes *çekebilmez* ömrü boyunca [Hazri 1976, s. 20].

Anlayabilmirem ne vağı tdan beri [Vahabzade 1979, s. 28].

Deyebilirsense eyer düzünü [Nadir 2001, s. 192].

Buna göre de *girebilmezsen* devlet k ullağuna [Tebrizi 2003, s. 114].

Azerbaycan Türkçesinin özelliklerinin görüldüğü Erzurum, Ağrı, Kars, Ardahan, İğdır ve Bitlis ağızlarında yeterlik fiilinin olumsuzunda yine “-bil” yardımcı fiili kullanılmaktadır: **Ağrı** (Ağrı Azeri ağızı ile Ağrı Terekeme ağızlarında): tapabilmedi “bulamadı”, gidebilmenem “gidemem”, yiyebilmerem “yiyemem”, alabilmerem “alamam”, bulabilmezsen “bulamazsın” [Efendioğlu 2009, s. 834]; **Erzurum:** alabülmedim [Gemalmaz 1995a, s. 375]; **Kars, Ardahan, İğdır** (Kars Azerileri ve Terekemeleri ağızlarında): bulabilmedih’ [Ercilasun 2002a, s. 307], deyebilirim [Ercilasun 2002a, s. 325], oğ uyabilmeyecehsen, tapabilmirdi [Ercilasun 2002a, s.

314], bulabilmedi [Ercilasun 2002a, s. 264]; **Bitlis** becarebilmezsense “beceremezsen”, görebilmi “göremiyor”, gelebilmezdi “gelemezdi” [Gökçür 2012, s. 312]

2.2.3.2.2. Yeterlik Fiilinin Olumsuz çekimi:

Azerbaycan Türkçesinde yeterlik fiilinin olumsuz çekiminde olumsuzluk ekinin ünsüzü ikizleşir. Muharrem Ergin yeterlik fiilinin olumsuzunda kullanılan “-ama-, -eme-” şekillerinin ünlülerinin kendisinden önceki ünlüyle birleşmesi neticesinde ilk zamanlar uzun ünlülü kullanıldığını sonraları bu ünlülerin kısaldığını belirtir. Bu nedenle yeterlik fiilindeki ünsüzün ikizleşmesini bu uzunluğun kısalmasına bağlamaktadır [Ergin 1981, s. 115]:

Mülkedar *dözemmez* yad bakç alına [Nadir 2001, s. 115].

Gèdemmirem yasağ oldu [Nadir 2001, s. 140].

Bilmiremķ erb ne isteyir? / Mennen *alammur.*” [Tebrizi 2003, s. 200].

Torpağ larımın düşmen élindeğ almasına *dözemmirem* [Tebrizi 2003, s. 204].

Doğu Anadolu ağızlarından özellikle Van Küresinli ağızı ile Kars, Ardahan, Iğdır ağızlarının Azeri ve Terekeme ağızlarında yeterlik fiilinin olumsuzunda ikizleşmenin olduğu görülür: **Van:** iyemedim, topliyemmersen, yiyemmezde, geçemmirem, duramadım, bulemmerih [Gökçür 2012, s. 312]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** gelemmez, vuremmedi, vurammèr [Ercilasun 2002a, s. 132].

2.2.4. Ek fiil

Türkçede bildirme işlevini yürüten başlıca iki ek fiil olmuştur. “er-” ek fiili bugün Türkiye Türkçesinde tarihî gelişimini tamamlamış, teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıslarda bildirme görevi üstlenmiştir. “tur-” eylemi de Türkiye Türkçesinde artık teklik ve çokluk 3. şahıslarda bildirme görevi üstlenen bir ek fiile dönüşmüştür.

2.2.4.1. Ek Fiilin Geniş Zaman Teklik 1. ve 2. Şahıs Çekimleri:

Azerbaycan Türkçesinde ek fiilin teklik 1. ve 2. şahıs çekimlerinde şahıs eklerinin ünlüleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi daralmamış, Batı Türkçesinin başındaki düz-geniş ünlülü şekillerini muhafaza etmiştir [Timurtaş 2005, s. 110]:

Men de *tekem* [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 216].

Sensen halg éliyen bu göğü yeri [Vahabzade 1979, s.88].

Arzusan, emelsen, şirin dileksen [Akpınar 1988, s. 226].

Dereyem, / Tepeyem / Ateşem, suyam [Hazri 1976, s. 94].

Mın şî’r yazanın biri de *menem* [Hazri 1976, s. 76].

Anasız bir *uşağsan* [Vahabzade 1979, s. 41].

Doğu Anadolu ağızlarında da özellikle Erzurum’un Yukarı Aras, Yukarı Karasu, Tortum ve İspir ağızlarında, Erzincan’ın merkez, Tercan, ve Çayırılı ağızlarında, Kars, Ardahan, Iğdır, Bitlis ve Van ağızlarında ek fiilin geniş zaman teklik 1. ve 2. şahıs çekiminde düz-geniş ünlülü +(y)am, +(y)em; +san, +sen şekilleri kullanılır: **Erzurum:** (Yukarı Karasu, Yukarı Aras, Tortum ve İspir ağızlarının Norgâh grubunda): ğ ardaşam, benem, sensen, ağasan, bacısan. [Gemalmaz 1995a, s. 313-316]; **Erzincan:** (Erzincan merkez, Tercan ve Çayırılı ağızlarında) éyiyem, ađ rabayam, irazıyam, éyisen, ađ rabasan [Sağır 1995, s. 154]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** böyügem,

muğ tarısan, nêrelisen, sürmeliyem [Ercilasun 2002a, s. 306]; **Van, Bitlis:** tekem ‘tekim’, gencem ‘gencim’, evliyem ‘evliyim’, yaşındasan ‘yaşındasın’, adamsan ‘adamsın’ [Gökçür 2012, s. 305-306]

2.2.4.2. Ek Fiilin Geniş Zaman Çokluk 1. Şahıs Çekimi:

Azerbaycan Türkçesinde ek fiilin geniş zaman çokluk 1. şahıs çekiminde şahıs eki Türkiye Türkçesinden farklı olarak +(y)Ik, +Uk şeklindedir:

Gül kimi yeniden açılan *bizik* [Vahabzade 1979, s. 122].

Bizik bu dünyada seninle şerik [Hazri 1976, s. 167].

Biz ki bir *yerdeyik* gözle kaş kimi [Hazri 1976, s. 129].

Biz ki biribirinden / Ayrı *deyilik* [Hazri 1976, s. 34].

Dünen *varıg* / Bugün *varıg* [Vahabzade 1979, s. 42].

Doğu Anadolu ağızlarında da ek fiilin geniş zaman çokluk 1. şahıs çekiminde +(y)Ik, +Uk şekilleri kullanılır. Ekin ünsüzü ince ünlülü sözcüklerde korunurken kalın ünlülü sözcüklerde sızıcılaşır: **Erzurum:** ğ ardaşlı, biziyh, köwliyyih, köleyiyh, ağaylı [Gemalmaz 1995a, s. 315]; **Erzincan:** éyiyik, aḡ rabaylı, irazıyuh [Sağır 1995, s. 155]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** neferig [Ercilasun 2002a, s. 316]; **Van, Bitlis:** küsük ‘küsüz’, türkük ‘Türküz’, bizik ‘biziz’, ana-ız kimiyyik ‘ana-kız gibiyiz’, toḡ ũ ‘tokuz’ [Gökçür 2012, s. 307].

2.2.4.3. Ek Fiilin Görülen ve Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi:

Türkiye Türkçesinde tamamen ekleşip kaybolan ek fiilin ünlüsünün Azerbaycan Türkçesinde düşmediği, görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde düz-dar ünlülü şekliyle kullanıldığı görülür:

Şahın arvadı ele bil *parçası idi* [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 225].

Danışmağ *yasag imiş*, yasağ [Akpınar 1988, s. 88].

Men idim bezeği toy düğünlerin [Vahabzade 1979, s. 221].

Ana bilmedi ki *bu imiş* sonu [Vahabzade 1979, s. 207].

Kiçik *damla idim* / Kür çayında men [Hazri 1976, s. 86].

Azerbaycan Türkçesinin özelliklerinin korunduğu bazı Doğu Anadolu ağızlarında da ek fiilin ünlüsünün düşmediği düz-dar ünlülü şekliyle kullanıldığı görülür: **Erzurum:** ğ ardaşidim, ğ ulidim, ğ ardaşidi, ğ ulidi, gülidi, ağayidi, [Gemalmaz 1995a, s. 320-324]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** beğ imiş [Ercilasun 2002a, s. 306], varımış, yoğumuş, zengin imiş [Ercilasun 2002a, s. 308], asker idim [Ercilasun 2002a, s. 205]; **Van:** (Van Küresinli ağızında) levazım idim, onbaşı idim, genc idim, ben idim [Gökçür 2012, s. 308]

2.3. Zamirler

2.3.1. Şahıs Zamirleri:

Azerbaycan Türkçesinde ünlüsü süreklileşen teklik 1. şahıs zamiri “men” şeklinde kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde şahıs zamirlerinin teklik 1. ve 2. şahıs yönelme çekiminde mene, sene şekilleri kullanılır:

Hêç *mene* salam da vërmirler [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219].

Turkish Studies

Men *sene* ne yazım, Samed [Akpınar 1988, s. 88]?

Mene uzagdan bahır [BVŞ, s. 69].

Her şi'r ele bil / **Mene** kardaşdır [Hazri 1976, s. 77].

Yaşatdı kıymadı *sene* o zaman [Nadir 2001, s. 126].

Muş ağız ile Van Küresinli ağızında teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme hali çekimlerinde Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi “mene, bene, sene” şekilleri kullanılır: **Muş:** sene “sana”, bene “bana”, [Özmen 2007, s. 58-59]; **Van, Kars, Van:** bene, mene, sene [Gökçür 2012, s. 243].

2.3.2. Soru Zamirleri:

Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak hara ‘nere’ sözcüğü ve çekimli şekilleri soru zamiri olarak kullanılır:

Bes, men *hara* ğ edirem?, Meni *harada* gözleyirler [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 219]?

Balanı tek göyüp *hara* getdin sen? / Nêce yoĝ olurmuş bir anda insan?/ ele bil dünyada heç yoĝ imişsen [Vahabzade 1979, s. 104].

Men *hardan* bileydim ölüm gabaĝı (Ölümden önce) [Hazri 1976, s. 111].

Aynı sözcüğün çekimli şekilleri Doĝu Anadolu ağızlarında özellikle Azeri ve Terekeme ağızlarında da kullanılır: **Kars, Ardahan, İğdır:** beçara naĝırçı *hardan* mollalıĝ elesin? [Ercilasun 2002a, s. 314]; **Van, Bitlis:** *hardasan* sen ‘neredesin sen’?, *hardan* geliler ‘nereden geliyorlar’? [Gökçür 2012, s. 239-248].

2.3.3. Dönüşlülük Zamiri:

Azerbaycan Türkçesinde dönüşlülük zamiri için öz ” sözcüğü kullanılır:

İndi *özünün* hekime ehtiyacı vardı [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 216].

-*Özüm* sene göstereceyem [Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007, s. 222].

Men *özüm* min defa ağlamasaydım [Hazri 1976, s. 80].

Onların *öz* ömrü, *öz* yaşı vardır [Hazri 1976, s. 43].

Ağrı, Kars, İğdır, Ardahan, Van ve Bitlis ağızlarında dönüşlülük zamiri için “öz” sözcüğü kullanılır. Bu sözcüğün kullanımı bölgedeki Azeri ve Terekeme ağızlarında daha yoĝundur: Ağrı (Azeri ve Ağrı Terekeme (Karapapak) ağızlarında): özüm, özün, özü, özümüz, özünüz, özleri, öz özüne [Efendioĝlu 2009, s. 832]; **Kars, Ardahan, İğdır:** elmanın bir özünü özün yê [Ercilasun 2002a, s. 308], sen öz vezifenden men de öz vezifemden [Ercilasun 2002a, s. 306], özü özüne avradına dedi ki...[Ercilasun 2002a, s. 316]; **Van, Bitlis:** özüm, özümü, özüne, özi, özümüz, özümüze, özümüzle, özüz [Gökçür 2012, s. 245-246].

2.4. Fiilimsiler

2.4.1. Sıfat-fiiller

2.4.1.1. “-An” Sıfat-fiil Eki:

“-An” sıfat-fiil eki ölçünlü Türkçede genellikle geniş zaman ve daha çok şimdiki zamanı içine alan bir geniş zaman kavramı taşır. [Banguoĝlu 2007, s. 425]. Bu ek Azerbaycan

Türkçesinde söz konusu fonksiyonunun yanında –DİK / -DUK eki yerine de kullanılır. Bu ek -DİK / -DUK sıfat-fiil eklerinden farklı olarak iyelik ekleriyle kullanılmamaktadır [Üstüner 2000, s. 52].

Guşlar dile gelir, ana nefesi / Bala nefesine *toħunan* zaman [Vahabzade 1979, s.89].

Yayda göy üzünden od *yağan* zaman / Sen *kêçen* yollara kölge salardım [Hazri 1976, s. 118].

Derin derelerde / Sêl *daşan* gündür. / Kar eridikçe / Damlalar deryaya *karışan* gündür [Hazri 1976, s. 46].

İller üzüyünün kaşı sayılsın / Sen *doğulan* gün [Hazri 1976, s. 14].

“-An” sıfat-fiil eki Doğu Anadolu ağızlarında da çoğu zaman geniş zaman oluşturma fonksiyonunun dışında “-dık, -dığında” ekleriyle özdeş kullanılır: **Kars, Ardahan, Iğdır:** getdi bir tene ilan vuran ğ arıyı getdi. “Gitti, yılan ısırıldığı bir kadın getirdi.” [Ercilasun 2002a, s. 310], ğonağa çöreh’ geti diyende bir it yatan leğenni doldurdular, getidiler. “Konağa çörek getir dendiğinde bir itin yattığı leğeni doldurdular, getirdiler” [Ercilasun 2002a, s. 312]; **Elazığ:** yüz yıl su aħ sa oyamaz bir gün gam oyan yeri, yarıma daldalanam soyunup çimen yerde [Üstüner 2000, s. 63]; **Erzurum:** padişahın oğlı buna mi çuruldi, gölde gurbağıya wurulan kimi? [Üstüner 2000, s. 63]; **Van, Bitlis:** nişanni oğlan gelen mehel k ız k açardı (...geldiği vakit) (Ahlat 14-40), âteş düşsin yar eylenen saraya (...eğlendiği saraya)(Van Yerli 1-39, 40), diş çħ aran vaħ it ħ asda ilidi (...çıkardığı vakit) (Ahlat 2-84), [Gökçür 2012, s. 317].

2.4.2. Zarf-fiiller

2.4.2.1. “AndA” Zarf-fiil Eki:

“-AndA” eki Azerbaycan Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanılan bir zarf-fiil ekidir. Eklendiği yan yargı konumundaki yargı ile cümlenin asıl yargısının aynı zamanda gerçekleştiğini belirtir:

Ölende azadlıĝ dëyib şehidler [Nadir 2001, s. 125].

Gül-çiçekden *bezenende* ne gelinler kimi nazın [Akpınar 1988, s. 68].

O kêçip canından ömre *ğiyanda* [Vahabzade 1979, s. 19].

Ürek *gülmeyende* ŧi’r de gülmür [Hazri 1976, s. 77].

Bes niye susuruk *görüŧende* biz [Hazri 1976, s. 31]?

Bu ek Doğu Anadolu ağızlarının birçoğunda Azerbaycan Türkçesinde kullanıldığı “-IncA,” zarf-fiil ekiyle özdeş fonksiyonda kullanılır: **Erzurum:** alanda sene de vërirem “Aldığım zaman sana da veririm”, görende söylersen. “Görünce söyleyiver” [Gemalmaz 1995a, s. 342]; **Erzincan:** atanda, ğ urtaranda, baħ anda [Sağır 1995, s. 161]; **Kars, Ardahan, Iğdır:** bële diyende haramı başı ğ aşdı. yënende yħ ıldı molların ayağına [Ercilasun 2002a, s. 316], gelib bunun ŧeerin altınnan geçende başladı sazına tırın tırın demeğe [Ercilasun 2002a, s. 309], ğ ız baħ anda atın üsdüne ële yuvarlandı tepesi üsdüne [Ercilasun 2002a, s. 310]; **Muş:** gelende, edende, ğ avuşanda, diyende, alende [Özmen 2007, s. 63]; **Van, Bitlis:** diş çħ adanda hedig bişirirdiler (Erciş 6-32), pëyniri torbaya boşaldanda pëyniri önce tökirħ (Van Küresinli 5-131), onnere hırslenende diyirem (Van Küresinli 5-162), eli k ırılarda işde giderdik k ırħ çiya (Adilcevaz 23-95) [Gökçür 2012, s. 320].

SONUÇ

Azerbaycan ve Doğu Anadolu sahasında konuşulan Türkçe 11. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Batı Türkçesinin Doğu Oğuz Kolu içinde yer almıştır. 16. yüzyıldan itibaren Azerbaycan

Turkish Studies

topraklarının Safevi Devleti'nin egemeliği altına girmesiyle Batı Türkçesinin Doğu ve Batı Oğuz kolları 21. yüzyıla kadar uzanan süreçte iki farklı yazı dili oluşturmak suretiyle ikiye ayrılmıştır. Doğu Anadolu ağızları 16. yüzyıldan sonraki süreçte her ne kadar Batı Türkçesinin Batı Oğuz kolu içerisinde yer alsada ses ve şekil bilgisi açısından Azerbaycan Türkçesiyle olan ortak diyalektolojik bağını sürdürmüştür. Öyleki bugün Azerbaycan Türkçesinin karakteristik özelliklerini taşıyan birçok ses ve şekil bilgisine dair unsur bölge ağızlarında özellikle Azeri ve Terekeme ağızlarında canlı bir şekilde kullanılmaktadır. Örneğin sözcük başlarındaki b ünsüzlerinin m ünsüzüne dönüşmesi, ötümsüz ünsüzle biten sözcüklere ötümlü ünsüzlü eklerin getirilmesi, alıntı sözcüklerin sonlarındaki ötümlü ünsüzlerin korunması, sözcük sonlarındaki katı patlamalı k ünsüzlerinin ünlüyle başlayan bir ekten sonra ötümlüleşerek y ünsüzüne dönüşmesi, sözcük başlarındaki bazı k, t, b ünsüzlerinin korunması gibi ses bilgisine yönelik unsurlar Doğu Anadolu ağızları ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki en belirgin ortaklıkların başında gelir. Ayrıca Azerbaycan Türkçesi ile Doğu Anadolu ağızlarında ortaklık taşıyan şekil bilgisine ilişkin unsurların da oldukça yoğun olduğu görülür. Örneğin ünlü ile biten sözcüklerde yükleme hâli eki için +nI, +nU şekillerinin kullanılması, -Ip, Up/ -Ib, Ub zarf-fiil eklerinin öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılması, düz-geniş ünlülü şahıs ve bildirme eklerinin kullanılması, şimdiki zaman çekiminde dar ünlülü “-Ir, Ur” eklerinin kullanılması, geniş zaman çekiminde düz-geniş ünlülü -ar, -er şekillerinin kullanılması gibi unsurlar şekil bilgisine yönelik ortaklıkların başında gelir.

Yaptığımız tespitler neticesinde Azerbaycan Türkçesiyle Doğu Anadolu ağızlarındaki birtakım ortaklıkların Doğu Anadolu bölgesindeki sınır illeriyle sınırlı kaldığını; bu özelliklerin bölgenin iç taraflarına gidildikçe ortadan kaybolduğu görülür. Özellikle sözcük başlarındaki b ünsüzlerinin m ünsüzüne dönüşmesi, teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin yönelme çekimlerinde “mene, bene sene” şekillerinin kullanılması, yükleme hâli eki için +nI, +nU şekillerinin kullanılması, -Ip, Up/ -Ib, Ub zarf-fiil eklerinin öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılması, yeterlik fiilinin olumsuz çekiminde olumsuzluk ekinin ünsüzünün ikizleşmesi, geniş zaman çekiminde sadece düz-geniş ünlülü eklerin kullanılması, geniş zamanın olumsuz çekimlerinde geniş zaman ekinin ünsüzünün kullanılması gibi hususlar Kars, Ardahan, Iğdır, Bitlis ve Van illerinde; bu illerin de özellikle Azeri ve Terekeme ağızlarında kullanılmaktadır.

Bu çalışmada tespit edilen hususların Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin ve ağızlarının dil özelliklerini belirten dil atlaslarının hazırlanması aşamasında yardımcı olacağını düşünüyoruz. İlerleyen süreçte Kuzey Azerbaycan, İran (Azerbaycan), Irak Türkmen ve Doğu Anadolu ağızları üzerine oluşturulacak dil atlaslarında Batı Türkçesinin Doğu Oğuz kolunu teşkil eden ağızların ortak hususiyetleri daha kapsamlı bir şekilde ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, Yavuz, **Azeri Edebiyatı Araştırmaları**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994.
- AKPINAR, Yavuz, **Çağdaş Türk Şiveleri Azeri Türkçesi ve Edebiyatı Metinleri**, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ders Notları, İzmir 1988.
- BANGUOĞLU Tahsin, **Türkçenin Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- BAŞDAŞ, Cahit, “Türkiye Türkçesinde Asli Uzunluk Belirtileri”, *Turkish Studies*, Bahar, S. 2, s. 89-101.
- BİRAY, Himmet, **Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

- BURAN, Ahmet, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, XVII+ 326.
- BURAN, Ahmet, **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, XIV + 209 s.
- BURAN, Ahmet-ALKAYA, Ercan, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yayınları, (5.baskı) Ankara, XVI + 466 s.
- BURAN, Ahmet-OĞRAŞ, Şerife, **Elazığ İli Ağızları**, Elazığ Valiliği Yayınları, Elazığ 2003.
- EFENDİOĞLU, Süleyman, “Ağrı İli Ağızları”, Turkish Studies, Sayı 4/3, Bahar 2009.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Kars İli Ağızları**, Ses Bilgisi, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (Editör), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Bugünkü Türk Alfabeleri 1-2**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.
- ERGİN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınları, 20. baskı, İstanbul 1993.
- ERGİN, Muharrem, **Azeri Türkçesi**, Ebru Yayınları, İstanbul 1981.
- FERZELİYEVA, Vahid Zaman Efruz, **Dostluk Telleri**, Bakı 2004.
- GABAİN, Annamari von, **Eski Türkçenin Grameri**, (Çeviren: Mehmet AKALIN), Türk Dil Kurumu, Ankara 1988, s. 258.
- GEMALMAZ, Efrasiyap, **Erzurum İli Ağızları, 1–2–3**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- GEMALMAZ, Efrasiyap, **Türkçenin Derin Yapısı**, Belen Yayıncılık, Ankara 2010.
- GÖNEN, Mehmet Emin, **Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları**, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Doç. Dr. Sadettin Özçelik) Diyarbakır 2003.
- GÜLENSOY, Tuncer, **Köken Bilgisi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- HAZRİ, Nabi, **Seçilmiş Şiirler**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1976
- İLKER, Ayşe, **Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- KARAAĞAÇ, Günay, **Türkçenin Dil Bilgisi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.
- KARAHAN, Leyla, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- KARTALLIOĞLU Yavuz-YILDIRIM Hüseyim, Azerbaycan Türkçesi, **Türk Lehçeleri Grameri** (Editör: Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- NADİR, Mülkedar, **Mene Kürsü Getirin**, Bakı 2001.
- ÖZEK, Fatih, “Doğu Grubu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki”; VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı’nda sunulan bildiri, 20-25 Ekim 2008, Ankara 2008.

- ÖZTÜRK, İrfan, **Adilcevaz Ağzı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Yar. Doç. Dr. Veysi Sevinçli), Van 2001.
- SAĞIR, Mukim, **Erzincan ve Yöresi Ağzları**, İnceleme, Metinler, Sözlük, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- SARICA, Bedri, "Van Ağzının Oluşumu ve Bazı Özellikleri", İlmî Araştırmalar, S. 15, s. 71-90, Van 2003.
- TEBRİZİ, Kulamrza Sabri, **Kürbet Harayı**, Bakı 2003.
- TEKİN, Talat, **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Simurg Yayıncılık, Ankara 1995.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, **Eski Türkiye Türkçesi**, Ankara 2005
- Türk Dil Kurumu, **İmla Kılavuzu**, 26. Baskı, Ankara 2009.
- Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Ankara 2009.
- TÜRK Vahit, Türkçede Şimdiki zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten ([1999] 1996, s. 291-340.).
- ÜSTÜNER, Ahat, **Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- VAHABZADE, Bahtiyar, **Şiirler**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1979.
- ZÜLFİKAR, Hamza, "Van Gölü Çevresi Ağzlarının Özellikleri", Ömer Asım Aksoy Armağanı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1978, s. 297-317.